

Ineke van Enk
&
Addie Gerritsen

onderwijspraktijk

EEN ONAANGENAME WAARHEID: IN IEDER VAN ONS SCHUILT EEN RACIST

Ido Abram is medewerker van het APS in Amsterdam. In deze functie is hij samensteller van het Project Interculturele Educatie (PIE).

Dit project richt zich op de wederzijdse aanpassing van de verschillende culturele groeperingen in de Nederlandse samenleving. Het project omvat drie publikaties:

1 Interculturele educatie als wederzijdse aanpassing

2 PIE-vooroordelenprogramma

3 Racisme en macht.¹

Wij hadden twee gesprekken met Ido Abram. De belangrijkste dingen uit die gesprekken worden weergegeven, aangevuld met materiaal uit de publikaties. Wat er nu precies in de gesprekken is gezegd en wat er uit de verschillende brochures is geciteerd, is niet overal even duidelijk te scheiden. Maar dit is geen bezwaar, want de geïnterviewde is dezelfde persoon als de auteur en wat hij heeft te zeggen komt allemaal terug in het artikel.

Een stukje theorie: achtergronden van het project

Voor we het project beschrijven geven we eerst een stukje theorie.

Ido Abram maakt bij het schetsen van de achtergronden van het project gebruik van het beleidsplan 'Culturele Minderheden in het Onderwijs' van het Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen.² Dat beleidsplan zegt onder meer dat de Nederlandse samenleving een democratie is in culturele zin en een van de grondbeginselen daarbij is de gelijkwaardigheid van de culturen.

Groepen met een eigen cultuur

De pluriforme samenleving, die Nederland al sinds de zestiende eeuw is, is de laatste jaren nog pluriformer geworden en dat is niet alleen boeiend, maar ook hier en daar problematisch. Begrippen als laag scholingsniveau, lage sociaal-economische positie, identiteitsproblemen, achterstand van meisjes en vrouwen, zwakke rechtspositie, taalproblemen, vooroordeel, discriminatie en slechte huisvesting duiden aan met welke problemen bepaalde groepen hebben te kampen.

Enkele van deze problemen zijn niet alleen minderheidsproblemen, maar evenzeer meerderheidsproblemen. Overigens spreekt Ido liever niet over 'minderheden' en 'meerderheden', want die termen worden op veel manieren gebruikt en hun betekenis is onduidelijk. Daarom stelt hij voor om de termen 'minderheid' en 'meerderheid' te vervangen door 'groepen met een eigen cultuur', waarbij het woord cultuur ook verwijst naar de eventuele eigen taal en/of godsdienst. Het gaat immers niet alleen om wederzijdse aanpassing van meerderheden en minderheden. Ook binnen de meerderheid en de minderheid moeten groepen zich wederzijds aanpassen.

Bij groepen met een eigen cultuur kun je denken aan bejaarden, gehandicapten, bewoners van krottenwijken, vrouwen, feministen, moslims, christenen en humanisten. In al deze groepen werken specifieke mechanismen. Dat wil zeggen dat de ene groep die gediscrimineerd wordt, zichzelf nog apart vindt dan de andere. Ido: 'Zelfs in hun ellende zijn ze nog apart.' En als je je met al die groepen wilt bezighouden kom je toch in moeilijkheden als je intercultureel onderwijs wilt geven.

Bij intercultureel onderwijs moeten hoofdzakelijk de algemene mechanismen aan de orde komen. Dat betekent niet, dat die specifieke zaken niet belangrijk zijn, maar als je een project wilt opzetten waar veel mensen mee moeten kunnen werken, kun je je niet met al die specifieke dingen van die groepen bezig houden. Het PIE richt zich dus op de gezamenlijke problemen. Vandaar de term 'intercultureel'.

Racisme

We maken — citerend uit het materiaal — een aantal opmerkingen over 'racisme'.

'De laatste jaren heeft het begrip racisme zich veralgemeend. Het woord ras wordt steeds vaker vervangen door de termen etniciteit en cultuur. Het biologische onderscheid tussen zwart en wit heeft zich ontwikkeld tot een politiek onderscheid: zwart betekent dan ondergeschikt en wit staat voor bovengeschikt. Het onderscheid tussen etnische en culturele groepen vervaagt. Racisme blijkt bij enkele auteurs zelfs een overkoepelende term te zijn geworden: antisemitisme, seksisme en allerlei vormen van discriminatie vallen eronder. Zo'n brede definitie van racisme heeft voordelen en nadelen.

Een nadeel is, dat specifieke vormen van racisme

erin dreigen op te gaan. Slachtoffers van zo'n specifieke vorm herkennen hun eigen ervaringen niet meer in het algemene onderdrukkingmechanisme, dat hier racisme heet. Dit nadeel is wel te ondervangen door in elke vorm van racisme twee aspecten te onderscheiden, een algemeen aspect en een bijzonder aspect, die bij het bestuderen of onderwijzen beide aan bod moeten komen. Geen school zal op alle vormen van racisme kunnen ingaan, dat zijn er veel te veel.

De brede definitie heeft ook voordelen. De velerlei vormen van racisme die wij kennen, hebben als universele trek: de ontkenning van de gelijkwaardigheid van mensen. De breedst mogelijke definitie zou precies deze ontkenning kunnen zijn. Deze ontkenning is ook te verwoorden als het verwerpen van het idee van de eenheid van de menselijke soort of als de erkenning van een rangorde van elkaar ondergeschikte menselijke rassen, waarbij een superieur ras het recht heeft een ondergeschikt ras te overheersen en te vernederen ...' (zie noot 1, derde publikatie).

Deze laatste formulering lijkt op de definitie die in de publikaties wordt gebruikt.

Ido: 'Er zijn scholen waar nooit over racisme wordt gepraat. Er wordt gezegd: We willen een ouderavond beleggen over het onderwerp racisme, maar we willen het niet zo noemen. Dan krijg je "moeilijk gedrag", dat kan nog net. Of een project over "anders zijn", "samen leven", enzovoort. Eigenlijk is dat heel versluiwend, want waar gaat het om?

Het is gewoon evident, dat iedereen vooroordelen heeft. Maar vooroordelen hebben is nog niet zo erg. Dat hoort eigenlijk nog bij je verkeerde ideeën van vroeger, die corrigeer je later. Maar als je zegt, dat iedereen discrimineert, dan kom je bij wat mensen doen. Dat is een beetje vervelend, want iedereen weet door publikaties, dat het niet mag. Er is zelfs een non-discriminatie-artikel in onze Grondwet, dus je mag niet discrimineren. En dat je iets doet wat niet mag, is niet prettig om te horen. En als je het dan ook nog eens combineert, zoals dat in het project gebeurt, met vooroordelen en met wat institutioneel racisme heet, kom je dicht in de buurt van wat er in een maatschappij, zeg in een school, gebeurt. En als je gewoon meegaat met je school, in de tredmolen loopt en je wilt dat niet weten, dan ontken je gewoon, dat er overal om je heen racisme is ... Je hoeft er dan ook niet over te discussiëren. Dat moet je zelf weten, je hoeft niet over alles te pra-

ten op school. Maar je moet wel weten voor wie je moet kiezen. Je hebt toch allochtone kinderen op school? En waar moeten zij hun oplossingen allemaal vinden? Ze zijn toch meestal behoorlijk eenzaam op die leeftijd, in de puberteit. Moet je het nu wel bespreken of niet ...?’

Het Project Interculturele Educatie: een korte beschrijving van de publikaties

Wij denken, maar weten dat niet zeker, dat dit eigenlijk het enige uitgebreide project is in Nederland op het gebied van vooroordelen en discriminatie. Het bijzondere is, dat het ingaat op de achterliggende mechanismen. Voorlopig bestaat het project uit een drietal publikaties (zie noot 1).

‘Interculturele educatie als wederzijdse aanpassing’

De eerste publikatie geeft het kader aan waarin bepaalde activiteiten zich afspelen. Met educatie wordt in dit verband bedoeld onderwijs, vorming en scholing. Het project richt zich op onderwijsgevenden, opvoeders en andere begeleiders. Het voorwoord is vertaald in het Turks en het Arabisch. Het eerste hoofdstuk geeft uitgebreide informatie over achtergronden, doelen en aanpakken, doelgroepen en kenmerken van het project.

Het algemene uitgangspunt is wederzijdse aanpassing van verschillende groepen met een eigen cultuur.

Hoofdstuk twee gaat over het dilemma, dat ontstaat als je vindt dat minderheden recht hebben op volstrekt gelijkwaardige mogelijkheden en je merkt ook, dat de samenleving haar grenzen stelt. De minister van onderwijs verklaarde namelijk in 1982: ‘Erkenning van de eigen culturele identiteit, de eigen waarden die in de samenleving, de Grondwet en de wet verankerd liggen en deel uitmaken van onze maatschappelijke verworvenheden.’

Het onderwerp van het laatste hoofdstuk is: vooroordelen. Ido Abram schrijft hierover onder meer:

‘Niemand is gevrijwaard tegen vooroordelen en niemand hoeft zich er voor te schamen, dat hij ze heeft. Als het maar niet leidt tot discriminatie, die voor de gediscrimineerden zelf onduelbaar is. Het ligt op de weg van interculturele educatie een bijdrage te leveren aan het opsporen en bestrijden

van zulke vooroordelen.’

Vooroordelen kunnen gelukkig ook omgezet worden in tolerantie en samenwerking. Hoe dat kan geeft Ido Abram aan in de tweede publikatie.

‘PIE-vooroordelenprogramma’

Deze tweede publikatie, het eigenlijke vooroordeelenprogramma van het PIE, is een bewerking van het Amerikaanse *The Prejudice Book* van David A. Shiman.

Het programma heeft twee hoofddoelen:

- 1 In leerlingen, voornamelijk in de leeftijd van 9 tot 13 jaar, het vermogen ontwikkelen de vele vormen van vooroordeel en discriminatie, die (veel van) ons het leven zuur maken, te bestrijden.
 - 2 Leerlingen stimuleren mee te werken aan de vormgeving van een plurale maatschappij, waarin alle individuen en groepen kunnen gedijen door:
 - culturele verschillen en ‘anders zijn’ te begrijpen en te accepteren
 - eenzijdige assimilatie in te ruilen voor integratie
 - intercultureel te denken, te voelen en te doen.
- Het programma bestaat uit 37 activiteiten voor leerlingen en docenten, verdeeld in vier hoofdgroepen, die een logische volgorde hebben:
- eigen waarneming en gevoel en dat van anderen
 - generalisatie en stereotype
 - vooroordeel en discriminatie
 - actie.

Informatie geven over etnische groepen en ‘preken’ in de klas over morele waarden als eerlijkheid, rechtvaardigheid en tolerantie, hebben in het verleden veel te weinig vruchten afgeworpen. Daarom zijn deze activiteiten niet opgenomen in het programma. De nadruk ligt op het vergroten van het denk- en waarnemingsvermogen van de leerlingen, zodat ze beter in staat zijn hun gevoelens, houdingen en gedrag tegenover mensen, die anders zijn dan zijzelf te analyseren en te begrijpen. Het programma blijft echter niet hierin steken, ook gevoelsmatige aspecten en de vraag hoe je bijvoorbeeld waarden in handelingen kunt omzetten komen aan bod.

Om de lezer een beeld te geven van de activiteiten nemen we er hier twee integraal op.

Activiteit 6: Individu in de groep

Doelen:

Leerlingen laten zien dat elke persoon in een groep een apart individu is.

Leerlingen laten inzien dat elk individu ook lid is van meerdere groepen.

Materialen:

Eén aardappel voor elke leerling en een grote zak.

Werkwijze:

Haal aardappelen uit de zak en vraag elke leerling er één te pakken. Vraag ze dan de aardappel te onderzoeken en er 'vriendschap mee te sluiten' zodat ze hun nieuwe vriend aan de rest van de klas kunnen voorstellen. Las één minuut stilte in om de leerlingen aan hun nieuwe vriend te laten wennen.

Begin de activiteit, na deze periode van stilte, door jouw aardappel aan de klas te laten zien en hem door middel van een kort verhaal voor te stellen. Het verhaal kan zich op bepaalde uiterlijke kenmerken van die aardappel richten, bijvoorbeeld, hij heeft een bepaalde knobbel omdat men hem op weg naar de markt heeft laten vallen of hij heeft veel ogen waardoor hij in alle richtingen tegelijk kan kijken.

De leerlingen stellen vervolgens hun vriend aan de klas voor. Vraag de leerlingen daarna hun 'vriend' terug in de zak te stoppen.

Let erop of er een verschil is tussen de manier waarop de kinderen hun 'vriend' behandelen en de manier waarop ze de aardappel eerder behandelden.

Vraag de klas nadat de aardappels weer terug in de zak zijn, of ze het eens zijn met de stelling dat 'alle aardappelen hetzelfde zijn'. Vraag de leerlingen of zij denken hun 'vriend' weer te kunnen vinden. Neem de aardappels uit de zak en nodig de leerlingen uit hun vriend te vinden.

Een paar leerlingen kunnen daar moeite mee hebben, en het zal zonder twiifel gebeuren dat sommigen op het laatste moment een ander kiezen.

Vraag de leerlingen om een punt te bedenken waarop hun aardappel uniek is in vergelijking met al de andere. Deel de klas op in kleine groepjes om tijd te sparen. Besluit deze activiteit door de vergelijking te trekken tussen aardappels en mensen en door te herhalen dat een uitspraak als 'zij zijn allemaal hetzelfde' betekent dat de persoon die dat zegt waarschijnlijk niet de tijd heeft genomen of het niet belangrijk genoeg vond om zijn/haar 'vriend' te leren kennen.

Activiteit 20: Stereotypen in de media

Doelen:

Leerlingen stereotypen laten ontdekken die in de media voorkomen.

Leerlingen laten inzien dat de media verschillende groepen (wat betreft bijvoorbeeld etniciteit, religie, sekse, leeftijd) met vooringenomenheid behandelen.

Materialen:

Deze worden, als ze nodig zijn, bij de werkwijzen beschreven.

Mogelijke werkwijzen:

Elke van de onderstaande activiteiten leent zich ervoor dat leerlingen zelf in actie komen. Leerlingen kunnen naar kranten, weekbladen, omroepen of uitgevers schrijven.

ven om hen te complimenteren of om te klagen over de manier waarop verschillende groepen afgeschilderd worden.

1 STRIPBOEKEN. Vraag de leerlingen om populaire stripboeken mee te nemen. Draag de leerlingen op bepaalde stripboeken als huiswerk te lezen. De leerlingen moeten als ze het boek uit hebben, de volgende vragenlijst voor elk stripboek invullen.

Stripboek-vragenlijst

Zet een kruis of een getal in de juiste kolom rechts. Je mag meer dan één kolom gebruiken als dat nodig is. Vul de kolom niet in als de vraag niet van toepassing is op jouw stripboek.

Naam van het stripboek:

Vragen	b l a n k z w a r t a n d e r s					
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw
1. Hoeveel hoofdpersonen zijn er?						
2. Wie zijn de helden (heldinnen)?						
3. Wie zijn de schurken?						
4. Wie is slim en bekwaam?						
5. Wie lost problemen op?						
6. Wie is moedig?						
7. Wie is bang?						
8. Wie zoekt hulp van iemand anders?						
9. Wie vecht?						
10. Wie heeft succes?						
11. Wie is passief?						

Bespreek, nadat de leerlingen de vragenlijst hebben ingevuld, de resultaten met de leerlingen. Gebruik de volgende vragen om de bespreking in goede banen te leiden.

- Hoe worden de verschillende groepen (bijvoorbeeld etniciteit, sekse) afgeschilderd?
- Van welke groep zou je lid willen zijn als je afgaat op de beschrijvingen in de stripboeken?
- Hoe zou je je voelen, denk je, als je lid was van één van die groepen die negatief afgeschilderd worden?
- Denk je dat jouw mening over andere mensen op één of andere manier beïnvloed wordt door de stripboeken die je leest?
- Kan het je wat schelen hoe bepaalde groepen mensen afgeschilderd schijnen te worden?
- Zo ja, wat ga je eraan doen?

Als er verschillende etnische groepen in de klas zijn, kan het interessant zijn om te onderzoeken of hun voorkeur voor bepaalde stripboeken te maken heeft met de manier waarop hun speciale groep in dat stripboek wordt afgeschilderd.

Aan het eind leiden de activiteiten tot een soort handelingsplan, met andere woorden de leerlingen stellen zich de vraag: 'Wat is er bij ons op school goed en wat kan er veranderen?' Het leert om kritisch naar jezelf te kijken. De publikatie wordt afgesloten met een uitgebreide vragenlijst voor zelfonderzoek van de leerkracht met betrekking tot zijn onderwijs in de klas. Volgens Ido het moeilijkste deel om te schrijven.

Moeilijk omdat je geen vragen kunt opwerpen over een klas zonder die klas gezien te hebben en wie garandeert, dat die vragen worden opgevat zoals ze zijn bedoeld? Maar het moest wel geschreven worden, want als er een grotere overeenstemming moet ontstaan tussen de waarden, die we de jeugd willen bijbrengen en de waarden, die we door ons lesgeven uitdragen, moeten we ons gedrag onderzoeken. Aangezien we lid zijn van een samenleving, die bol staat van vooroordelen en discriminatie, zullen we daar allicht een tik van mee hebben.

De vragenlijst richt zich op drie aspecten van onderwijzen, die mogelijke voertuigen zijn voor onrechtvaardigheid, namelijk niveaudifferentiatie, evaluatie en onderwijsinhouden. (De vragenlijst over niveaudifferentiatie hebben we als voorbeeld onder deze paragraaf opgenomen.) Een en ander wordt heel genuanceerd besproken, maar het voert te ver om het hier aan te halen.

Voordat de vragenlijsten zelf worden gepresenteerd worden in een korte bespreking de gedachten, die aan de series ten grondslag liggen, besproken. Zo wordt gesteld, dat niveaudifferentiatie heus niet alleen maar positief uitwerkt, maar zelfs voor bepaalde groepen heel slechte onderwijsresultaten oplevert. Leerlingen met een 'hoog' niveau kunnen zelfs op allerlei manieren in conflict komen met leerlingen met een 'laag' niveau en vice versa. Door de manier waarop we onze lessen organiseren kunnen we zelfs meewerken aan het ontstaan van conflicten. En met name de leerlingen uit minderheidsgroepen zitten vaak permanent in 'lage' niveaugroepen.

Evenzo kan onze manier van evaluatie ongewenste houdingen versterken. IQ- en andere gestandaardiseerde tests zijn vaak een groot gevaar, omdat zij discrimineren ten opzichte van leerlingen uit minderheidsgroepen. Bovendien zijn ze geen maat voor het leervermogen van kinderen. Er worden twee tests met name genoemd.

De inhoud van het onderwijs komt aan bod in

het laatste onderdeel van de vragenlijst, opgesteld vanuit de overtuiging, dat elk leerplan, dat niet het culturele pluralisme van onze samenleving weerspiegelt een potentieel gevaar is voor alle leerlingen, omdat in zo'n geval sommige leerlingen systematisch tekort komen. Voorwaar geen ouderwets standpunt.

Niveaudifferentiatie

- 1 Deel je leerlingen in niveaugroepen in? (Denk, zelfs als je dit niet doet, toch na over de volgende vragen waarbij je kijkt naar houdingen en gedrag die in jouw klas vertoond worden.)
- 2 Welke criteria gebruik je bij het vormen van groepjes?
IQ-testen?
Andere gestandaardiseerde prestatietesten?
Je eigen informele testen?
Andere factoren dan testresultaten?
Combinatie van bovenstaande?
- 3 Zitten de leerlingen bij alle leraren in dezelfde groepen respectievelijk klas(sen)?
- 4 Zitten leerlingen van economisch achtergestelde en minderheidsgroepen overwegend in lagere niveaugroepen?
- 5 Maak een lijst van vijf leerlingen die je het aardigst vindt en waarbij je je het meest op je gemak voelt en vijf waarbij het tegenovergestelde het geval is. Zijn degenen waar je voorkeur naar uitgaat ongeveer gelijk aan jou wat betreft hun achtergrond en waarden?
- 6 Valt het je moeilijk met bepaalde leerlingen om te gaan? Hebben deze leerlingen iets met elkaar gemeen, zoals bijvoorbeeld kleding, taal, netheid, manieren?
- 7 Heb je één groepenindeling voor alle lessen? Blijven leerlingen het hele jaar in dezelfde, vaste groep?
- 8 Plaats je leerlingen om verschillende redenen in verschillende niveaugroepen? Merk je dat dezelfde leerlingen herhaaldelijk in de 'langzame' groepen terecht komen?
- 9 Heeft de klasse-indeling tot gevolg dat de 'goede' leerlingen dichter bij jou zitten en het beste zicht op het bord hebben?
- 10 Zijn de voorrechten, zoals voor jou bij de administratie iets regelen, het schoonmaken van het bord, het uitdelen van papier en boeken, ongelijk verdeeld, waarbij de 'betere' leerlingen het meest mogen doen?
- 11 Besteed je meer tijd in de les aan de succesvolle dan aan de niet-succesvolle leerlingen?
- 12 Heb je de neiging met de succesvolle leerlingen te werken op het moment waarop jij en de leerlingen het frist zijn?
- 13 Heb je de neiging bij succesvolle leerlingen langer te wachten totdat ze antwoord op vragen geven? Ben je ongeduldiger bij niet-succesvolle leerlingen en sneller geneigd om zelf de antwoorden maar voor hen te geven?
- 14 Heb je de neiging van bepaalde leerlingen minder te verwachten?

- Maken ze meestal deel uit van economisch achtergestelde en minderheidsgroepen? Hebben ze minder succes?
- 15 Heb je de neiging weinig succesvolle leerlingen vaker te controleren dan andere?
 - 16 Heb je de neiging om (met gesproken en geschreven opmerkingen) bepaalde leerlingen meer dan andere te prijzen? Zo ja, zijn dat dan meestal de 'betere' leerlingen?
 - 17 Denk je dat het gedrag van de leerlingen ten opzichte van elkaar een afspiegeling is van jouw houding ten opzichte van hen?
 - 18 Maken leerlingen andere leerlingen ooit belachelijk, lachen ze ze uit, bespotten of plagen ze hen vanwege hun prestaties in de klas of hun plaatsing in een bepaalde niveaugroep? Zijn het meestal de 'betere' leerlingen die zich hieraan schuldig maken?
 - 19 Vertonen bepaalde leerlingen tekenen van afhaat, zelfhaat of agressie tegenover jou of andere leerlingen? Komt dit gedrag meer voor bij langzame dan bij snelle leerders? Komt dit gedrag vaak voor bij leerlingen uit economisch achtergestelde en minderheidsgroepen?
 - 20 Hebben leerlingen uit bepaalde niveaugroepen de neiging zich af te keren van en niet om te gaan met leerlingen uit andere niveaugroepen? Lopen deze scheidingen parallel met de onderscheidingen op grond van sekse, klasse of etniciteit?

'Racisme en macht'

De derde publikatie gaat over racisme en macht, heel essentieel bij intercultureel onderwijs. Ido waagt een poging de betekenis en het gebruik van deze termen te verduidelijken en gaat daarom dieper in op 'gezag' en 'dwang', die volgens hem afgeleid zijn van het machtsbegrip.

Verder komen 'rasvooroordeel', 'institutionele macht', 'institutioneel racisme' en 'de macht van de machtelozen' aan de orde.

De rationele dialoog is de meest gehanteerde vorm van beïnvloeding in de zin van 'macht'. Leraren en leerlingen zijn van elkaar afhankelijk, hebben elkaar nodig om elkaar te onderwijzen en te leren. Dit op elkaar aangewezen zijn en de rationaliteit van het gezagsbegrip zijn de basis voor de rationele dialoog, niet alleen om impasses te doorbreken in de omgang met elkaar, maar vooral als vormgevingsprincipe van elk onderwijsleerproces.

In het praktische gedeelte vinden we een beschrijving van de Engelse dia-serie 'Recognising Racism' (Nederlandse titel 'Racisme op school'), bestemd om in docententeams mee te werken. Deze dia-serie maakt duidelijk, dat het onderscheid tussen wit en zwart niet alleen maar een kleuraanduiding of een biologisch kenmerk is, maar dat het verwijst naar de ervaringen van ko-

loniale onderdrukking en uitbuiting, of naar ervaringen die te maken hebben met etnische afkomst en wel vanuit het perspectief van de ondergeschikte. Wit wijst op dezelfde ervaringen, maar dan vanuit het perspectief van de bovengeschikte.

Hoewel de serie zich, misschien logisch, allereerst op de witte leraren richt, komen David Ruddell en Michael Simpson tot een aantal aanbevelingen voor witten en zwarten en daarom is de serie intercultureel te gebruiken.

In de dia-serie wordt een witte leerkracht zich bewust van het verschijnsel racisme, vooral in hemzelf. Het inzicht dat er in ieder van ons een racist schuilt, is schokkend. Het is heel belangrijk dat juist leraren tot dit inzicht komen, want: het niet onderkennen van rasvooroordeel leidt welhaast automatisch en onbedoeld tot racisme.

We nemen hier een gedeelte over uit die derde publikatie, dat heel duidelijk aangeeft wat er bedoeld wordt met: in iedereen schuilt een racist. 'Onder het kopje "Eichmann in ons" verwoordt Arnoni (1972, p. 60-61) dit inzicht aldus: "Wat geldt voor een willekeurig mens geldt, tenminste psychologisch, voor alle mensen. Er is geen menselijke emotie of neiging die niet in ons allen is. Er is geen geheel van psychologische trekken dat slechts aan één mens of één groep van mensen is voorbehouden. Ieder van ons is een psychologische micro-kosmos van menselijkheden. (...) Zolang een Eichmann voor ons een heel ander soort mens schijnt te zijn dan we zelf zijn, hebben we niets gedaan om de waarschijnlijkheid te niet te doen zelf een soort niet van zichzelf bewuste Eichmann te worden. De beste verzekering om niet voor het Eichmann-syndroom te bezwijken ligt in het besef dat, aangezien er een Eichmann was, er ook in onszelf potentieel een soort Eichmann aanwezig is. In slaap sussende schijnheiligheid is wel het laatste dat het potentiële ervan zal weerhouden het daadwerkelijk te worden. Met iedere gram van onze mentale energie en onder het voortdurend afwegen van onze daden, niet tegen de macht van de rationalisering, maar tegen hun empirisch bepaalde effecten op menselijke wezens, dienen we ons te hoeden voor de lage driften, verdovende rationalisaties om alle aberraties die door welke mens dan ook bewezen zijn te kunnen bestaan. Het pleitte voor Albert Schweitzer dat, nadat hij een essay had gelezen waarin gesteld werd dat er geen beduidende verschillen in de bewuste motivaties bestonden tus-

sen een Schweitzer en een Eichmann, hij zich niet beledigd voelde, maar in plaats daarvan een lange felicitatiebrief stuurde aan de auteur." Het verschil tussen de ene en de andere mens — tussen Eichmann en Schweitzer — zit hem niet in zijn potenties (disposities) maar in zijn daden. Het zit hem niet in de keuzes die hij in het leven zou kunnen maken, maar in de keuzes die hij werkelijk maakt. Het gaat er niet om dat iemand zich racistisch zou kunnen gedragen, maar of hij het ook *doet*.

Prachtige voorbeelden daarvan zijn er in de dia-serie. In maar liefst 154 dia's toont de witte le-
raar aan hoe onze hele witte samenleving racis-
tisch is, omdat de witte kinderen altijd al door
het systeem bevoorrecht worden.

Ruddell pleit voor een dialoog tussen witten en
zwarten om het racisme uit te roeien. In de dia-
serie zegt hij er dit van:

'Liefdadigheid — dat wil zeggen "helpen" — is
vaak racistisch omdat witten in hun machtsposi-
tie degenen zijn die bepalen wat ze geven, wan-
neer ze geven en aan wie ze geven. Zou "delen"
niet beter zijn?'

'Delen betekent dat je je ook laat leiden door die-
genen die op dit moment weinig of geen macht
hebben — de ouders, de leiders van de etnische
gemeenschappen, ja zelfs de kinderen zelf.'

'Er *zijn* dingen die wij witten kunnen doen om
veranderingen te bewerkstelligen. Maar wij kun-
nen dat niet alleen. We hebben raad en leiding
nodig van juist die mensen die door onze samen-
leving onderdrukt worden.'

'We moeten leren ons gedrag en onze gewoontes
door hun ogen te zien, want zij zijn het slacht-
offer van racisme, zij kennen het uit de eerste
hand en zij herkennen de meest subtiële vormen
van racisme.'

'We kunnen allemaal samenwerken, of we nu
zwart, bruin, geel of wit zijn, om een omgeving
te scheppen die ons leven rijker maakt en samen
kunnen we het racisme signaleren en uitroeien.'
Intercultureel of anti-racistisch onderwijs geven is
veelal ook een aantal dingen niet doen of vermij-
den dat ze gebeuren. Ruddell noemt er zeven:

- 1 De slachtoffers zelf de schuld geven van hun
achterstand en achterstelling in plaats van het
racisme als de schuldige aanwijzen.
- 2 Zwart in plaats van wit gedrag willen verande-
ren, als het eerste afwijkt van het tweede.
- 3 Het goedbedoelde helpen in plaats van delen.
- 4 Van iedereen houden in de zin van lief-zijn-

voor-elkaar in plaats van de politieke en maat-
schappelijke situatie willen wijzigen.

5 Kleurenblind zijn, dat wil zeggen geen reke-
ning houden met iemands kleur (etniciteit).

6 Een neutrale houding aannemen in plaats van
de kant van de zwakken te kiezen.

7 Het gedrag van de ondergeschikten bekritise-
ren in plaats van dat van de bovengeschieden.
Interculturele educatie zal pas van de grond kun-
nen komen, als leraren, ouders en andere vormers
leren wat dialoog is en met name de eersten in
staat zullen zijn een aantal aangeleerde, witte
hebbelikheden en eenzijdigheden af te leren.

Ervaringen uit de praktijk

Met de ideeën en de activiteiten uit de publika-
ties is uitgebreid geëxperimenteerd. Er doen zo'n
80 leraren en welzijnswerkers mee, verdeeld over
zeven plaatsen in Nederland. In Deventer, Am-
sterdam en Helmond docenten uit het voortgezet
onderwijs, in Haarlem en Utrecht docenten uit
het voortgezet en basisonderwijs, verder de
PABO in Breda en een vrijwilligersorganisatie in
Rotterdam.

Het werken met mensen heeft ertoe geleid, dat
het project in zijn definitieve versie wordt bijge-
steld. Men zal bijvoorbeeld meer aandacht besteden
aan het begrip 'racisme'. Er komen creatieve
mogelijkheden (tekenen, collages maken) en rol-
lenspelen bij. Dan moet, zeker voor het basison-
derwijs en het lbo, het taalgebruik worden aange-
past. In de experimentele versie raadt men trou-
wens ook al aan met name de vragenlijsten aan te
passen aan het niveau van de groep waarmee men
werkt.

Een heel belangrijk punt van kritiek is, dat de al-
lochtonen in de verdrukking komen, want er zit-
ten hier en daar behoorlijk provocerende vragen
en opmerkingen in, zoals bijvoorbeeld: 'Buiten-
landers kunnen het beste lopende-band-werk
doen.'

Bij de uitvoering is ook gebleken, dat zowel do-
centen als leerlingen soms heel emotioneel reage-
ren. Veranderingen in de opzet en uitvoering van
het project zullen hier niet helpen, maar wel is
het mogelijk met docenten te werken aan be-
wustwordingsprogramma's, die tot doel hebben
meer inzicht in je eigen ideeën (stereotypen en
vooroordelen) te krijgen, zodat je er meer bewust
mee kunt omgaan. Het APS heeft hiervoor een
team van begeleiders beschikbaar.

De vraag of er enige verandering in de houding van leerlingen is te constateren — is bijvoorbeeld de sfeer verbeterd, nadat zij met het project hadden gewerkt — is heel moeilijk te beantwoorden. Leerlingen geven namelijk vaak antwoorden die 'juist' zijn, want zij hebben intussen geleerd wat mag en niet mag. Op zichzelf is dat misschien wel een goed teken, want als ze dat eenmaal doen, is er een goede kans, dat ze ook een beetje opletten als ze met mensen uit andere culturele groepen te maken hebben.

Het is ook van belang te weten, dat het project begeleid wordt door de SVO. We zijn benieuwd naar de onderzoeksresultaten.

Tot besluit

We besluiten met enkele opmerkingen van de leeraar uit de dia-serie (zie paragraaf 'Racisme en macht').

'Weet je, dat als een baby die in ons land geboren wordt, wit is ...

... dat zijn kans op een goede gezondheid, opleiding en huisvesting dan veel groter is en dat hij veel meer kans op werk heeft (en betere betaling als hij werk heeft) dan als een baby bruin of zwart is.

Dat komt doordat nu eenmaal al onze instellingen — scholen, ziekenhuizen, politieke partijen,

parlement, ...

... leger, kerken, media, ...

... arbeidsbureaus, vakbonden, bedrijven, ...

... banken, woningbouwverenigingen, ...

... politie, gerechtshoven — noem maar op — ...

voornamelijk door witte mensen beheerst worden en voornamelijk op witte mensen zijn afgestemd.'

' Adam en Eva, ...

... de Kerstman, ...

... Doornroosje, ...

... David Livingstone, ...

... Winston Churchill.

Nationale helden en sprookjesprinsessen zijn allemaal wit.'

Of: 'Er is nog een algemene praktijk op onze scholen waar we wel eens over na mogen denken. Dat is "iedereen hetzelfde behandelen". De lerares die beweert dat ze "er niet op let welke kleur het kind heeft" kon wel eens onbewust zeggen, dat ze ongevoelig is voor de individualiteit en de specifieke behoeften van het betreffende kind.'

Tot slot: '... delen is rechtvaardig en redelijk, helpen kan racistisch zijn.'

Met plezier gedaan: Ineke en Addie.

Noten

- 1 Ido Abram *Interculturele educatie als wederzijdse aanpassing* Publikatie 1, februari 1983; Ido Abram (redactie) *PIE-vooroordelenprogramma*. Experimentele versie. Publikatie 2, oktober 1984; Ido Abram *Racisme en macht* Publikatie 3, november 1984. Uitgegeven door het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum, Amsterdam.
- 2 *Beleidsplan Culturele Minderheden in het Onderwijs* Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's Gravenhage 1980 (conceptversie) en 's Gravenhage 1981 (definitieve versie).